

Maar ondanks de kritische punten is *De rand van 't land* een goed geschreven en mooi uitgevoerd boekwerk, waarin de waterstaatsgeschiedenis van Schouwen tot ongeveer 1975 boeiend wordt verteld.

A. Vroon

P. J. van Cruyningen, *Boerderijbouw in Zeeland van de tiende tot de twintigste eeuw. 'Schone welbetimmerde hofsteden'* (Utrecht: Matrijs, 2002, 216 blz., €29,95, ISBN 90 5345 220 6).

Het jaar 2003 was uitgeroepen tot het jaar van de boerderij. Deze specifieke aandacht voor de bouwkunst ten plattelande lijkt op het eerste oog overdreven, gezien de nog volop aanwezige oude boerderijen. Toch slaakt de SHBO, de Stichting historisch boerderij-onderzoek te Arnhem, een noodkreet via alle mogelijke media: als de teloorgang in het huidige tempo doorgaat, is er over enkele tientallen jaren nauwelijks meer een oude boerderij te vinden (zie: E. L. van Olst, *Historische boerderijen in Nederland* (Arnhem, 2001)). Ook in deze studie van P. J. van Cruyningen komt deze 'erosie' duidelijk naar voren, al is dat zeker niet het doel van zijn onderzoek. Wel richt hij zich op een blinde vlek in de Nederlandse kaart van boerderijtypen, namelijk Zeeland.

De ontwikkeling van de boerderij in het zuidwestelijk kustgebied, zoals Van Cruyningen zijn onderzoeksgebied in bredere zin omschrijft, blijkt zeer complex. De ligging tussen Holland, Brabant en Vlaanderen met alle wederzijdse invloeden, de veelvuldige overstromingen gevolgd door herbedijkingen en de zich wijzigende sociale structuren, zijn daar in belangrijke mate debet aan. Ook een breed scala aan verschijnselen die de vorm van de boerderij bepalen, zoals de locatie van de koe- en paardenstallen en van de toegangen tot de deel, de gebint- en kapconstructies en de inrichting van het woongedeelte, draagt eraan bij. Niet in het minst doordat het voorkomen van deze aspecten zich niet in één duidelijke chronologische lijn beweegt, maar per regio, per eiland zelfs, zijn eigen ontwikkeling en combinaties kent.

Van Cruyningen loopt voor deze complexiteit niet weg. De twintigste-eeuwse boerderij-onderzoekers Klaas Uilkema en R. C. Hekker boden hem slechts enkele mager onderbouwde theorieën over dit gebied. Met grote detailkennis van de boerderijvormen in Zeeland en de aangrenzende gebieden, vult hij die basis aan en wordt alles consequent op een rij gezet. Zijn brede insteek blijkt eruit dat hij naast de boerderijgebouwen zelf, ook geschreven archiefmateriaal, oude afbeeldingen en (landmeters)kaarten in het onderzoek betreft. Ofschoon enkele conclusies op het eerste oog erg voor de hand liggen — bijvoorbeeld de vaststelling dat in Zeeuws-Vlaanderen de invloed van Vlaanderen sterker is dan van Holland, en dat het omgekeerde geldt voor Schouwen-Duiveland (123-124) — is zijn belangrijke verdienste dat hij tot deze gevolgtrekkingen komt dankzij een afgewogen argumentatie.

Vernieuwend is zijn aandacht voor sociale factoren: eigendomsverhoudingen, migraties en contacten met andere gebieden. Zo weet Van Cruyningen meer dan aannemelijk te maken dat de Schouwse stolp, sterk gelijkend op de Noord-Hollandse stolpboerderij en verder een vreemde eend in de Zeeuwse bijt, omstreeks 1600 daadwerkelijk door immigratie van Noord-Hollandse boeren op Schouwen is geïntroduceerd. (117 vlg.) Ook treft hij de stedelijke invloed aan, die vanaf de late zestiende eeuw opkomt en die bijvoorbeeld in Noord-Holland al eerder aangetoond is. (94, 102) Als eigenaar van boerderijen schakelden stedelingen technici in, die als rentmeester, landmeter of bouwkundige fungeerden en in het hele zuidwestelijke kustgebied werkzaam waren. Dankzij de hierdoor ontstane netwerken was de door Van Cruyningen geconstateerde snelle modernisering van de boerderijen mogelijk. Illustratief zijn de boerderijen

met vrijstaande woning op het kleine Zuid-Hollandse eilandje Tiengemeten, die ongebruikelijk zijn voor die streek, maar uitstekend verklaard kunnen worden uit het gegeven dat de ontginning vanaf circa 1800 plaatsvond onder leiding van landmeter/landbouwer Hugo Vogel uit Noordwest-Brabant, waar dit soort boerderijen gemeengoed was. (131, zie ook: 'Historisch Boerderij-onderzoek: Tiengemeten' (SHBO Jaarverslag 2000; Arnhem, 2001)) Met deze aanpak sluit Van Cruyningen nauw aan bij het moderne architectuurhistorische onderzoek naar de rollen van de opdrachtgever en bouwmeester, die in Nederland met name door A. Mekking is gepropageerd en in studies van kerkgebouwen vaak tot interessante theorievorming leidt. (zie: A. J. J. Mekking, *De Sint-Servaaskerk te Maastricht* (Utrecht, 1986))

Zich terdege bewust van de complexiteit, steekt de auteur de lezer de hand toe door middel van regelmatig ingelaste kortere of langere samenvattingen. Ook wordt elk hoofdstuk besloten met een kaartje van het onderzochte gebied, waarop in kleur de in de behandelde periode voorkomende boerderijtypen zijn weergegeven. Enig minpuntje is het ontbreken van plattegronden, waarin als extra (noodzakelijke!) informatie de verschillende functies in de schuren hadden kunnen worden aangeduid.

Dankzij de stevige onderbouwing van zijn waarnemingen voegt deze publicatie wezenlijk toe aan het Nederlandse boerderij-onderzoek: de witte vlek op de kaart is hiermee gedegen ingevuld. Kortom, dit boek is een prachtig geïllustreerd voorbeeld van het moderne, goed onderbouwde boerderij-onderzoek dat, hoewel een stevige kluit om door te werken, voor een ieder die geïnteresseerd is in de historische boerderij verplichte kost zou moeten vormen.

Karel Emmens

J.W. van Petersen, *Reizen is tol betalen. De verkeersontwikkeling in en om het gebied van Rijn en IJssel tot de Bataafse omwenteling van 1795* (Aalten: Fagus, 2002, viii + 831 blz., ISBN 90 70017 63 6).

Reizen was in vroeger dagen veel lastiger, kostbaarder en tijdrovender dan nu. Dat geldt zowel voor het personen- als goederen- en brievenverkeer. Toch heeft dit interessante onderwerp weinig aandacht getrokken. Deze kolossale studie wekt dan ook grote verwachtingen. Het formaat, het aantal bladzijden en het gewicht dwingen ontzag af; de beperkte oplage versterkt de indruk van een kostbaar kleinood. De plaats van handeling is een uithoek, een deel van Oost-Gelderland, de Liemers en Doesburg. Het onderwerp is de ontwikkeling van het doorgaand verkeer over land en over water in die contreien, van de Middeleeuwen tot de Bataafse omwenteling. Allerlei aspecten van het verkeer te land passeren de revue, voor zover daarover bronnen voorhanden zijn. Langdurig wordt stilgestaan bij de soorten wegen, de belabberde staat ervan, de pogingen ze te verbeteren, de loop van de voornaamste verkeersroutes, de vervoersmiddelen, de breedte van de wagensporen, de postwagendiensten, het internationaal vrachtverkeer, het bode- en postwezen, de herbergen, de doorwaadbare plaatsen, overzetveren en bruggen en de landtollen. Even uitgebreid komen allerlei aspecten van het verkeer te water aan bod, voor zover daarover bronnenmateriaal te vinden is. De aandacht concentreert zich op de veranderende loop en bevaarbaarheid van de Rijn, Oude Rijn, IJssel en Oude IJssel, de jaagpaden, de aanleg- en overslagplaatsen, de scheepstypen, de houtvloten, de schippers en hun gilden, de markt- en beurtvaart, de riviertollen en, opmerkelijk beknopt, de convooien en licenten en de ontduiking ervan. Steeds deden zich heftige belangentegenstellingen en zelfs gewapende schermutselingen voor tussen de vorsten en steden; het gebied viel gedeeltelijk